

XVI. Yüzyıl Dîvânlarında Aşk ve Âşığa Dair Nasihatler*

Fatma Mollahaliloğlu

Ankara Üniversitesi/*Ankara University*
Sosyal Bilimler Enstitüsü/*Social Sciences Institute*

Doktora Öğrencisi/*Ph.D. Student*

fatmamho@gmail.com

ORCID: 0000-0001-9538-0138

Mehmet Akkuş

Prof. Dr., Ankara Üniversitesi/*Prof. Dr., Ankara University*

İlahiyat Fakültesi/*Faculty of Theology*

Türk-İslâm Edebiyatı Bilim Dalı/*Turkish-Islamic Literature Science*

akkus@ankara.edu.tr

ORCID: 0000-0002-5374-2898

Öz

Dîvân edebiyatının başlıca eserlerinden olan dîvânlarda, muhteva itibarıyla incelendiğinde nasihat-nâme tarzında yazılmış şiirlerin ya da bir manzumenin içinde nasihat etmek gayesiyle söylenmiş beyitlerin önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Türk-İslâm kültürünün bir tezahürü olarak bir kısım dîvân şairleri toplumda iyiliği yaymak, kötülükten sakındırmak misyonunu yüklenmiş ve bu amaca yönelik mesajlarını şiirle ifade etme yoluna gitmişlerdir. Toplumun aydın kesimini temsil eden dîvân şairleri; dinî ve tasavvufî kavramlar, genel ahlâk kaideleri ile sosyal ve kültürel hayata dair meseleleri şiirlerinde işlemiş, birtakım tavsiye ve öğütler ile yaşadığı topluma olan sorumluluğunu yerine getirme gayretinde olmuştur. Dîvân şiirinin ana

* Bu makale, yazarın "XVI. Yüzyıl Dîvânlarında Nasihat" başlıklı doktora tezindeki veriler esas alınarak hazırlanmıştır.

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale intihal taramasından geçirildi/This paper was checked for plagiarism.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Fatma Mollahaliloğlu, Mehmet Akkuş).

Geliş/Received: 19 Aralık/December 2022 | **Kabul/Accepted:** 28 Ocak/January 2023 | **Yayın/Published:** 20 Mart/March 2023

Atıf/Cite as: Fatma Mollahaliloğlu, Mehmet Akkuş "XVI. Yüzyıl Dîvânlarında Aşk ve Âşığa Dair Nasihatler", Danisname 6 (Mart/March 2023), 49-68 <https://doi.org/10.5281/zenodo.7753221>

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

temasının aşk olduğu düşünülürken dîvânlarda yer alan nasihatlerin büyük bir kısmının da ilham kaynağının aşk olduğu görülür. Bu makalede XVI. yüzyıl dîvân edebiyatının belli başlı şairlerinin dîvânlarında, nasihat-nâme tarzında yazılmış manzumeler ve bir gazel yahut kasidenin içinde yer alan nasihat içerikli beyitler aşk teması çerçevesinde incelenmiştir. Seçilen dîvânlar, yazıldığı dönemden itibaren ilgiyle okunan, XVI. yüzyılı temsil eden, edebiyat tarihçileri tarafından önemli kabul edilen eserlerdir. İncelenen dîvânlar: Hayretî (ö. 1535), Usûlî (ö. 1538), Zâtî (ö. 1546), Fuzûlî (ö. 1556), Hayâlî (ö. 1556-57), Muhibbî (ö. 1566), Emrî (ö. 1575), Murâdî (ö. 1595), Bâkî (ö. 1600) ve Bağdatlı Rûhî (ö. 1606) dîvânlarıdır. Dîvânlarda aşk ve âşığa dair verilen nasihatler; aşkı bir yaşam tarzı olarak benimseme, dünya hayatını Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaya yönelik düzenleme ve ahiret yurdunda Hakk'a kavuşabilmek için gayret gösterme düşüncesi üzerinde şekillenir. Aşk, Allah'ın dilediği kuluna nasip ettiği manevî bir hâldir. İnsanın tekâmülünde aşkın önemli bir rolü vardır

Anahtar Kelimeler Türk İslâm Edebiyatı, XVI. yüzyıl, dîvân, şiir, nasihat, aşk, âşık.

Advice on Love and Lover in the XVIth Century's Divans

Abstract

When divans, which are among the main works of divan literature, are examined in terms of content, it is seen that poems written in the style of nasihat-name or couplets uttered with the aim of giving advice in a poem have an important place. As a manifestation of Turkish-Islamic culture, the divan poets have undertaken the mission of spreading goodness and preventing evil in society and have tried to express their messages for this purpose with poetry. Divan poets represent the intellectual part of the society; religious and mystical concepts, general moral rules and issues of social and cultural life are handled in their poems; they tried to fulfill their responsibility to the society they lived in with some advice and recommendations. Considering that the main theme of divan poetry is love, it is seen that the inspiration source of most of the advice in divans is love. In this study, the divans of the main poets of the XVIth century Divan literature, the poems written in the style of nasihat-nâme and the advice couplets interspersed in a ghazal or ode were examined within the framework of the theme of love. Divans that are the source of our study; Hayreti (d. 1535), Usuli (d. 1538), Zati (d. 1546), Fuzuli (d. 1556), Hayali (d. 1556-57), Muhibbi (d. 1566), Emri (d. 1575), Muradi (d. 1595), Baki (d. 1600) and Ruhi from Baghdad (d. 1606) divans. Advice about love and lover in divans that shaped by the idea of adopting love as a lifestyle, arranging the worldly life to gain the pleasure of Allah, and making an effort to reach the Allah the hereafter. Love is a spiritual state that Allah bestows on whomever He wishes. Love has an essential role in human maturation.

Keywords Turkish Islamic literature, XVIth century, divan, poetry, advice, love, lover.

Summary

One of the most important works of divan literature shaped by Turkish-Islamic culture is the divans in which poets gather their poems. The detailed examination of the form and content elements of the divans contributes to the understanding of the

divan literature that has existed for six centuries and to establish a link between the past and the present. One of these studies is about the evaluation of divans in terms of the advice they contain. The subject of advice, which is based on proverbs, appears in divans as well as in many fields of literature. Divan poets preferred to give advice to their interlocutors on religious, mystical, moral and social issues through poetry. In this article, we discuss the XVIth century, which is considered the most productive period of divan literature and where poets whose names are identified with divan poetry grew up. We tried to examine the advice about love and the lover in the divans organized in this century. The poets whose divans we examined: Hayreti (d. 1535), Usuli (d. 1538), Zati (d. 1546), Fuzuli (d. 1556), Hayali (d. 1556-57), Muhibbi (d. 1566), Emri (d. 1575), Muradî (d. 1595), Baki (d. 1600) and Ruhi from Baghdad (d. 1606).

Love, which is one of the main elements of divan literature, appears as the essence of life and a way of life in divans. The purpose of human's coming to this world is to know himself first and then his Lord. This is possible with the servant's love for the Creator. Love is a school, a lodge, where people know their shortcomings and gradually progress towards becoming a perfect human being. A person can overcome the obstacles and difficulties he encounters on his journey to meet Allah with the guidance of love.

The first of the advice given about love in the divans is that it is necessary to give up the life on the path of love. A person who wants to reach Allah should give up everything other than Allah and place only His love in his heart. A person who turns from matter to meaning reaches the level of non-existence and finds eternal life. Wealth and worldly positions have no value here, the servant gains value in proportion to his closeness to Allah.

Another advice that poets give to their interlocutors is not to complain about the problem of love, on the contrary, to appreciate this problem. Mankind, who came to the world to be tested, was of course not left unattended. It is this affliction that makes him steadfast while being tested with his property, life and loved ones. The Divan poet equates being carefree with being aimless. A person who does not worry about the problem of love lacks the consciousness of being human. Patience in the face of this problem is as important as the lover's owning up to his problem. The reward of the person who endures the troubles on this grueling road is to reach Allah.

Love is a secret between the lover and the beloved, and it is not appropriate for others to know. For this reason, poets have recommended to keep the secret of love dearly. A person who takes love as a problem for himself, gives up everything except Allah; he attains perfection by being purified of the nafs's low desires and arrogance. The poets liken this situation to the ripening of the fruit by the sunlight. In Sufism, love has two types, which are figurative and literal. Divan poets advise their addressees to reach true love, not just metaphorically, because this is the only way to calm the human soul.

In the XVIth century divans, besides the advice about love, there is also advice addressed to the lover. The main advice given by the poets to the lover is as follow: Only the love of Allah should be in the heart of the lover; in the eyes of the lover, neither the world nor the hereafter is valuable, he must burn not to win Paradise, but

to see the beauty of Allah; the only wish of the lover is to gain the consent of Allah; the lover does not complain about the suffering he suffers, on the contrary, he knows that these sufferings are taken in order to reach perfection; the lover must be humble and loyal; he should not be afraid of being condemned, and should ask Allah for his every need.

Giriş

Türk İslâm medeniyet dairesinde teşekkül eden dîvân edebiyatının beslendiği kaynaklar arasında Kur'ân-ı Kerîm, hadis, diğer dinî ilimler ve tasavvuf önemli bir yer tutmaktadır. İslâm dini ile birlikte yeni telakkiler, kavramlar ve bilgiler ictimai hayata ve edebiyata girmiştir. Şairler bu yeni fikirlerden ilham alarak şiirlerini vücuda getirmişlerdir.¹ Dîvân edebiyatını anlamak, bu alanda verilen eserleri değerlendirmek mezkûr ilimlerin ışığında yol almayı zorunlu kılar. Bu edebiyatın en önemli eserlerinden biri şairlerin şiirlerini bir araya topladıkları dîvânlardır. Dîvânlar hakkında yapılan şekil, muhteva, dil ve üslup özelliklerine dair çalışmalar dîvân edebiyatını anlamada, geçmiş ile bugün arasında bir köprü vazifesi görmektedir.

52 Dîvânların muhtevasıyla ilgili çalışmalar, bir dîvânın bütünüyle muhteva unsurlarının incelenmesi şeklinde olabileceği gibi, bir konu ya da kavram çerçevesinde tetkik edilmesi ile de yapılagelmektedir. Dîvânların içerik olarak incelendiği konulardan biri de nasihat kavramıdır. Arapça “nush” kökünden türeyen nasihat, iyiliği teşvik edip yaygınlaştırmak, kötü söz ve fiillerden uzaklaştırmak amacıyla öğüt vermek demektir.² “Eski Türk edebiyatında, insanları iyiye, güzele ve doğruya yöneltmek ve devlete yararlı; İslamiyetin erdemlerini şahsında yaşayan iyi ahlâklı fertler yetiştirmek amacıyla yazılan manzum eserlere genel olarak nasihat-nâme, pend-nâme veya öğüt-nâme adı verilir.”³

Nasihat-nâmeler, müstakil manzum eserler hâlinde mesnevi tarzında yazıldığı gibi, dîvânlarda küçük manzumeler hâlinde de yer alabilir. Bir kaside yahut gazelin tamamı ya da bir bölümü veya bir kıt'a da nasihat-nâme örneği olabilmektedir.⁴ Dîvân şairi, ideal birey ve toplumun oluşmasına yönelik mesajlarını şiir yoluyla ifade ederken zaman zaman nasihat etme

¹ Ağâh Sırrı Levent, *Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Meşhumlar* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1984), 8-9.

² Mustafa Çağrı, “Nasihat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 32/408, İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

³ Mahmut Kaplan, *Hayriyye-i Nâbî* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2008), 1.

⁴ Metin Akkuş, *Klâsik Türk Şiirinin Anlam Dünyası: Edebî Türler ve Tarzlar* (Erzurum: Fenomen Yayıncılık, 2007), 191.

yoluna gitmiştir. Bu alanda yapılan bilimsel çalışmalar⁵ dîvânların nasihat konusunda zengin bir içeriğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu içerik mezkûr edebiyatın beslendiği kaynaklar çerçevesinde şekillenmiş, şairler dinî ve tasavvufî konu ve kavramlar, genel ahlâk kaideleri, sosyal ilişkiler ve kültürel hayata dair öğüt ve tavsiyelerini şiirin etkileyici anlatımından istifade ederek vermişlerdir.

Dîvânlardaki nasihat muhtevasının ana teması aşktır. İnsanın bu dünyadaki yolculuğunun nihai varış noktası Allah'tır. Kul Allah'ın rızasını, hoşnutluğunu kazanmak ve ahiret yurduna göç ettiğinde O'nun cemâlini görme arzu ve gayesiyle yaşar. İster mecazî ister hakikî olsun aşk, insanı eğitip yetiştirmenin, tekâmül ettirmenin biricik yoludur.

Dîvân edebiyatının en verimli dönemi olarak bilinen, Fuzûlî, Bâkî gibi adı dîvân şiiri ile özdeşleşmiş şairlerin yetiştiği XVI. yüzyıl aynı zamanda hacimli dîvânların tertip edildiği bir yüzyıldır. Dîvân edebiyatının en velûd şairlerinden Zâtî'nin dîvânı üç cilt hâlinde yayımlanmıştır⁶, sultan şairlerden Muhibbî mahlasını kullanan Kanûnî'nin dört bini aşkın manzume ihtiva eden hacimli bir dîvânı vardır.⁷ Bu makalemizde XVI. yüzyılı temsil edebilecek belli başlı dîvânlar seçilmiş ve bu dîvânlarda aşk konusunda verilen nasihatler tespit edilerek incelenmiştir. XVI. yüzyıl dîvân şairlerinin aşk kavramı üzerinden okuyucuya vermek istedikleri mesajlar tahlil edilmeye çalışılmış, bu noktada şairlerin benzer ve farklı yaklaşımları örnek beyitler üzerinde gösterilmiştir. Dîvânlarını incelediğimiz şairler: Hayretî (ö. 941/1535)⁸, Usûlî (ö. 945/1538-39), Zâtî (ö. 953/1546), Fuzûlî (ö. 963/1556), Hayâlî (ö. 964/1556-57), Muhibbî (ö. 974/1566), Emrî (ö. 983/1575), Murâdî (ö. 1003/1595), Bâkî (ö. 1008/1600) ve Bağdatlı Rûhî (ö. 1014/1605-1606)'dir.

Dîvân Edebiyatında Aşkın Yeri ve Önemi

⁵ Bkz. Esmâ Polat, "XVII. Yüzyıl Dîvânlarında Nasihat" (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2018); Mustafa Durdu, "Türk Edebiyatında Nasihat" (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2008); İbrahim Gültekin, "Taşlıcalı Yahyâ Bey'in Divanı'nda Nasihatname Türünde Yazılmış Şiirler Ve Bu Şiirlerin Konuları, Dili Ve Üslubuna Dair Bazı Hususiyetler", *Journal of Turkish Studies* (2013), 1525-1552.

⁶ Ali Nihad Tarlan, *Zâtî Dîvânı I-II* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1967 ve 1970); Mehmet Çavuşoğlu, *Zâtî Dîvânı III* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1987).

⁷ Çoşkun Ak, *Muhibbî Dîvânı* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987); Kemal Yavuz-Orhan Yavuz, *Muhibbî Dîvânı I-II* (İstanbul: TYEKB Yayınları, 2016).

⁸ Hayretî'nin vefat tarihi olarak hicri 941 senesinin sonları işaret edilmektedir. Bu da miladi 1535 senesine tekabül eder. Bkz. Ferhat Musluoğlu, *Hayretî Dîvânı (Tenkitli Metin-Dil İçi Çeviri)* (Çağakale: Paradigma Akademi Yayınları, 2022), 20.

“Gerek dîvân edebiyatının gerekse tasavvufî Türk edebiyatının belkemiğini oluşturan aşk”⁹ XVI. yüzyıl dîvân şairlerinin de en çok rağbet ettikleri konulardan biri olmuştur. Şairler aşk kavramı üzerine düşüncelerini okuyucuya şiir yoluyla iletirken bir takım tavsiye ve öğütler vererek adeta bir hayat felsefesi ortaya koymuşlardır. Bu felsefeye göre aşk hayatın özüdür, aşksız bir hayatın anlamı yoktur. Dîvân şairlerinin aşka verdikleri kıymet, Fuzûlî’nin meşhur kıtasında en öz biçimde ifadesini bulmaktadır. İlim öğrenmekle yüksek makamlara ulaşmayı beklemek boş bir hayaldir. Âlemde her ne var ise özü aştır, aşksız ilim dahi gereksiz, boş söz mesabesindedir:

‘İlm kesbiyle rütbe-yi rıf’at
Ârzü-yı muhâl imiş ancak
‘Işık imiş her ne var ‘âlemde
‘İlm bir kıl ü kâl imiş ancak (Fuzûlî kt 12)¹⁰

Baş ne gelirse gelsin âşık olmayı aşksız olmaya yeğleyen Bâkî, sevgilinin vefalı oluşuna bakmaksızın sevmeyi öğütler okura:

Dilâ bir nev-cevânı sev vefâsı olsun olmasun

Cihânda ‘aşksuz olmakdan ise mübtelâ yigdür (Bâkî G 186/4)

Bir başka beyitte ise aşktan kaçmanın yahut vazgeçmenin mümkün olmadığını, aşkın bir kader olduğunu ve bu kadere rıza göstermek gerektiğini şöyle ifade eder:

Kâzâ-yı âsmânîden sakınmak sûd-mend olmaz

Rızâdur çâresi ‘aşkun görünmez bir belâ ancak (Bâkî G 234/5)

Fuzûlî canını dahi alsalar aşktan vazgeçmeyeceğini söylerken okuyucuya, aşk yolundan ayrılmayın, mesajını vermektedir:

Ëy Fuzûlî çıhsa cân çıhman t̄arîk-ı ‘ışkdan

Reh-güzâr-ı ehl-i ‘ışk üzre kıluñ medfen maña (Fuzûlî G 10/7)

Hayâlî, yarın ne olur kaygısı ile aşk yoluna girmeye çekinen kimseye imkân var iken aşk kadehinden içmeyi, gelecek kaygısı gütmemeyi öğütler:

Hûn-ı dil nûş et Hayâlî elde iken câm-ı ‘aşk

Bu demi hoş gör sakın olma gam-ı ferdâ perest (Hayâlî s. 115 G 6/4,5)

⁹ İskender Pala, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1995), 53.

¹⁰ İncelediğimiz örnek beyitleri alıntı yaptığımız dîvânlar kaynakçada verilmiştir. Beytin sonunda şair adından sonra şiirin nazım şekli bir harf sembolü ile gösterilmiş, ardından şiirin dîvân içindeki numarası ve beyit numarası verilmiş, bentlerle yazılan nazım şekillerinde bent numarası “B” sembolü ile ayrıca gösterilmiştir. Gazel “G”, kaside “K”, tahmis “th”, kıt’a “kt” ve rubâi “rb” sembolüyle gösterilmiştir. Hayâlî Dîvân’ında şiir numaraları her kafiyede yeniden başlatıldığından ilave olarak şiirin yer aldığı sayfa numarası da verilmiştir.

Murâdî, "Aşkı terk etme sakın bilakis daha fazlasını iste, aşk ile yoldaş ol." diye nasihat ederken aşk ile geçirilen bir ömürden söz etmektedir:

'İşkî terk itme sakın iste ziyâd

'İşk ile ol ey Murâdî hemdeme (Murâdî G 1416/5)

Muhibbî, Arapça sevgi anlamına gelen muhabbet/mahabbet kavramını kullandığı dizelerde muhabbetten yoksun gönlü sultanı olmayan sahipsiz bir şehre benzeterek aşkın önemine dikkat çekmektedir:

Maḥabbetden ola bir dil ki ḥālî

O şehre beñzeyeye sulṭânı yokdur (Muhibbî G 1055/1,2)

Bu âlemde bir sevdiği olmayan kişi, ruhsuz kuru bir bedenden ibarettir:

Bu 'âlemde kimüñ cānânı yokdur

Muḳarrer kurı tendür cānı yokdur (Muhibbî G 1005/1)¹¹

Aşk kavramı, dîvân şiirinde sıkça kullanılan teşbih sanatının imkânları çerçevesinde bazen bir "dergâh/tekke", bazen de bir "pîr/mürşid" olarak ele alınır. Hayâlî, aşkı bir dergâha benzettiği beyitlerde, bu dergâhın kapısının herkese açık olduğunu, kimsenin geri çevrilmediği bu kapıdan ümit kesmemek gerektiğini söyler:

Çak bu denlü ey gönül ümmîdüni kesmek neden

Ger dilersen tutasın kûy-ı ferâgatde vatan

Kendüni tek ḥdmet-i Sultâna lâyıḳ eyle sen

Pâdişâh-ı 'aşk dergâhı açuk gelsün gelen

Men' olunmaz hiç kes 'aşk ehli derbân istemez (Hayâlî Th/4. B. s. 86)

Usûlî de çağdaşı Hayâlî gibi aşkı tekkeye benzetir. Dervîşi bu tekkenin bir ferdi olmaya davet eder. Dervîşin işi gönül iledir, gönül ise Hakk'ın tecelli ettiği yer olması münasebetiyle Ka'be'ye teşbih edilmiştir.¹² Bu nedenle dervîşin bir gönle girmesi Ka'be'yi ziyaret etme gibi değerlidir:

Tekye-i 'ışka gir ey abdâl-ı dil ḳo Ka'beyi

Hey yabân dîvânesi ceḥd eyle sen de evden ol (Usûlî G 78/6)

Şairlerin hemfikir oldukları bir konu da hakikat yolunun yolcusu için yegâne rehberin aşk olduğu görüşüdür. Bundan dolayı aşk bir tarikat liderine, sâlike Hakk'a giden yolda rehberlik eden bir "pîr"e teşbih olunur. Hayretî kendi şahsında okuyucuya nasihat ederken gaflete düşüp saadeti yanlış yerlerde aramamayı, bir "pîr-i aşk"ın rehberliğinde yol almayı salık verir,

¹¹ Aynı konuda bkz. Muhibbî G 1410/1.

¹² Dîvân edebiyatında gönül kavramı ile ilgili pek çok teşbih ve mazmun bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Pala, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, 204-205.

Rûhî de aşkın rehberliğinde yol alan kimsenin maksuduna mutlaka ulaşacağını ifade eder:

Sâlik-i râh-ı hakikat olana
Râhberdür reh-nümâdur 'ışk u pâk (Hayretî G 195/3)
Gel pîr-i 'ışkı rehber idin gaflet eyleme
Ey Hayretî yañılma sa'âdet tarîkını (Hayretî G 421/5)
İrişür ser-menzil-i maksûda lâbüd Rûhiyâ
Kim ki râh-ı 'aşk-ı yârı kendüye minhâc ider (Rûhî G 206/5)

Hakikat cevherinin kaynağı aşktır. Hakk'a tâlip olan kişi aradığı hakikati ancak aşk ile bulabilir:

Bulayñ dir isen ey tâlib-i Hak
Hakikat gevherinüñ kânıdur 'ışk (Hayretî G 181/3)

Muhibbî, aşkın ilim ile çalışmak ile elde edilemeyeceğini, ancak Hakk'ın lütfu ile erişilebilen bir manevî hâl olduğunu ifade eder:

İy müderris bil Hakk'ıñ bañşâyışidür fenn-i 'ışk
Kesb ile girmez ele ne hüd kitâbiler bilür (Muhibbî G 871/2)

Aşk makamında olan kişi genel geçer kuralları bir kenara bırakmalı, aşkın kurallarına teslim olmalıdır. Zira aşkı alışılmış ölçülerle anlamaya çalışmak gâfilliktir, bu makamda yeri gelir güneş bir zerre, damla ise bir derya olur:

Makâm-ı 'aşk kıyâsî degüldür ey gâfil
Ki bunda zerre dürür mihr katre deryâdur (Hayâlî s. 164 G 84/4)

Aşk yolu tehlikelerle doludur, dikkatli ve ihtiyatlı olmalıdır:

Serseri başma qadem 'ışk tarîkine Fuzûli
İhtiyâ't eyle ki gâyetde ha'tarnâk seferdür (Fuzûlî G 81/7)

Yukarıda zikredilen beyitler, XVI. yüzyıl dîvân şairlerinin aşkı bir yaşam tarzı olarak gördüklerini ortaya koyar mahiyettedir. Buna göre aşk, hayatın merkezindedir. Hayatını aşkın gerektirdiği şekilde dizayn eden insanın yolu Allah'a varacaktır. Öyleyse bu yola girmek için tereddüt etmemeli, aşkın bir kader olduğu unutulmamalıdır. Aşk yoluna girdikten sonra birtakım eziyet ve sıkıntılara sabır göstermeli ve bu yoldan geri dönülmemelidir.

Şairler, aşkı bazen "insan-ı kâmil" olma sürecinin yaşandığı bir tasavvuf okulu olarak görmüşler ve âşğın bir rehber eşliğinde bu yolculuğa çıkması gerektiğini söylemişlerdir. Aşk, kendine has kuralları olan bir ilim; Allah'ın dilediğine lütfettiği manevi bir hâldir.

Dîvânlarda Aşka Dair Nasihatler

Hayatın özü olan aşka dair şairler, dîvânlarda çeşitli nasihatlerde

bulunmuşlardır. Aşkın farklı yönlerine dikkat çeken bu nasihatler sınıflandırılarak başlıklar belirlenmiş ve aşk ile ilgili nasihatler aşağıdaki başlıklar çerçevesinde ele alınmıştır:

1. Aşk yolunda candan geçmek gerekir.
2. Aşk makamında alçak gönüllü olmak gerekir.
3. Aşk derdi ile mutlu olmak gerekir.
4. Aşkın çilesine sabır göstermek gerekir.
5. Aşk sırrını saklamak gerekir.
6. Aşk ile kemâle ermek mümkündür.
7. Mecâzî aşktan hakikî aşka yönelmek gerekir.

1- Aşk Yolunda Candan Geçmek Gerekir

Tasavvufta aşk, “*Sevginin son mertebesi, sevginin insanı tam olarak hükümü altına alması, varlığın aslı ve yaratılış sebebi*”dir.¹³ Bir başka tanımıyla aşk, “*Sevenin sevgilisinde kendisini yok etmesi; aşkın yok, yalnızca maşukun var olması, her şeyin ondan ibaret olması hali*”dir.¹⁴ Bu nedenle şairler aşk yolunda can ve bedenden geçmeyi tavsiye ederler. İnsanın Allah’a ulaşmak için öncelikle Allah’tan gayri her şeyden vazgeçmesi ve nefsinin öldürmesi gerekir. Böylece âşık Allah’ta yok olur ve ebedî varlığı bulur. Murâdî âşığa hitap ettiği beyitte “Ebedî hayatı (cenneti) istersen Hak yolunda canını feda etmelisin.” diye nasihatte bulunur:

Zinde olayın dirseñ ‘âşık ebedü’l-âbâd

Var yüri hebâ eyle yolında ten ü cânı (Murâdî G 1549/5)

Şair, aşağıdaki gazelde ise aşk yolunda fenâ makamına erenlerin ebedî hayatı bulacağını söyler ve gücü yeten kişiyi bu yolda can ve başı vermeye çağırır. Âşık, en kıymetli varlığı olan hayatını bir kenara bırakmalı, varlık âleminden silinmelidir. Hesap günü amel defterleri sayfa sayfa okunurken insanı kurtuluşa erdiren şey, dünya hayatında yapılan iyi amellerdir:

Cân ile yol tutan kişi başa çıkar tarîkde

Şol ki bu yoldadur fenâ buldı ebed bekâ bekâ

Gel berü baş u cânı vir var ise ‘ışka tâkatüñ

Aydın iden derûnını olmadı ol dücâ dücâ

Okuna çünki defterüñ anda senüñ varak varak

Sâlih iden ‘amellerin anla anı necâ necâ (Murâdî G 96/2,3,4)

Murâdî bir başka beyitte de “Allah’ın rızasını kazanmak için cana kıymalısın.” demektedir. Kul için Allah’ın rızasından daha değerli bir servet

¹³ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (Kabalıcı Yayınları: İstanbul, 2016), 48.

¹⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 49.

yoktur:

Câna kıyar iseñ eger buldun anuñ rızâsını
Buldun ise rızâsını saña bulunmadı behâ (Murâdî G 98/4)

Muhibbî, sevgiliye kavuşmak isteyene bedeni terk etmeyi öğütlerken, bu yolda canını fedâ eden kişiyi aşk şehidi olarak görür ve şehitlerin kefeni ihtiyacı olmadığına telmihte bulunur. Zira İslâm inancında Allah yolunda öldürülen mümine şehit denilir ve şehit olan kişi yıkanmaz, kefenlenmez, namazı kılınıp kanlı elbiseleri ile defnedilir:

Vaşl-ı cānān isteyen itmek gerek terk-i beden
Kim şehîd-i 'ışk olan lâ-büd olur ol bî-kefen (Muhibbî G 2015/1)¹⁵
Hayâlî de aşk derdiyle ölen kişiyi şehit sayar, nasıl ki şehitlerin yeri Firdevs-i a'lâ¹⁶ cennetidir, âşıkların kabri de sevgilinin yanı başında olmalıdır:
Gam-ı 'aşkında ölürsem ser-i kûyunda defn eylen
Şehîd olanların çünkim yeri firdevs-i a'lâdur (Hayâlî s. 173 G 103/3)

Rûhî bir gazelinde, "Aşk yolunda ölmeyi seç, zira ölmeden sevgilinin cefasından kurtulamazsın." der:

İhtiyâr it ölmeği ey dil tarik-i 'aşkda
Ölmeyince olmak olmaz cevr-i dilberden halâs (Rûhî G 556/2)

Usûlî ise, "Aşk şehrinde canından vazgeç, cihanın adını anma; burada öldürülen kimsenin katiline diyet vermesi âdetdir." derken âşığın can ve malını sevgiliye verilen bir diyet olarak görür:

Cānı terk eyle cihānı añma bu şeh-r-i 'ışk durur
Kâtiline bunda 'âdetdür diyet virür kâtil (Usûlî G 77/5)

2. Aşk Makamında Alçak Gönüllü Olmak Gerekir

Aşk makamı maddî âlemin, dünyalık makam ve mevkilerin, mal ve mülkün değersizleştiği yüce bir makamdır. Burada kul Allah'a yakınlığı ile kıymet kazanır. Bu nedenle aşk içinde zengin ve fakirin farkı yoktur, padişah ve köle bir görünür:

Fark yok 'ışk içinde bây ü fakîr
Birdürür pâdişâ gedâ görünür (Muhibbî G 614/4)
Aşk bir mücevher, âşığın kalbi de ona madendir, dolayısıyla aşk ehlinin

¹⁵ Aynı konuda bkz. Muhibbî G 102/5, 103/2, 223/4, 259/1, 451/5, 744/4, 756/5, 1308/5, 1509/5, 1528/1, 1582/1, 1590/5, 2391/5, 2495/6.

¹⁶ Firdevs: Dîvân edebiyatında "cennet, cennet bahçesi, bahçe" anlamının yanı sıra "firdevs-i berîn, firdevs-i a'lâ, bâğ-ı firdevs, gülşen-i firdevs" gibi tamlamalarla sevgilinin bulunduğu yeri, yüzünü ve çeşitli güzelliklerini ifade etmek için teşbih, mecaz, istiare, tenâsüp ve kinaye yoluyla kullanılmıştır. Bkz. Mustafa İsmet Uzun, "Firdevs (Edebiyat)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 13/124, İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

iyisi kötüsü olmaz, hepsi aynı madenin cevheridir:

Mahabbet bir güherdür kalb-i 'âşık aña ma'dendür
Kemi olmaz mahabbet ehlinüñ hep bir güherdendür (Rûhî G
364/1)

Aşk yolu tevazu gerektirir, bu yolda gurur ve kibrin yeri yoktur. Kul benliğini, servetini, makamını bir kenara bırakmadıkça ilerleme kaydedemez; tâat ve gayreti nafiledir. Usûlî bu noktada aşk ehlini uyarır. "Başını ayaklar altına sermedikçe günde bin kez alnın secdeye varsa da maksuduna ulaşamazsın.":

Harîm-i tã'at-ı 'ışka kadem kılmaz iseñ başuñ
Varılmaz günde biñ kerre urursuñ yire pîşânı (Usûlî G 131/7)

Muhibbî, aşk yolunda kat edilecek mertebelerin sonsuzluğunu vurgulayarak âşiğa bu yolda ulaştığı mertebe ile gururlanmamasını nasihat eder:

Bugün mağrûr olup dime iletdüm başa ben 'ışkı
Haber virmedi virmez de kimesne intihısından (Muhibbî G 2185/3)

Rûhî, gönlüne hitap ettiği beyitte, "Aşk yolunda toprak olsan ağlama, bir gün talih yüzüne güler, sevgilinin ayağını öpersin." der. Toprak tevazunun simgesidir:

Ey dil tarîk-i 'aşkda hâk olsan ağlama
Bir gün öpersin ayağını devlet el virür (Rûhî G 389/6)

3.Aşk Derdi ile Mutlu Olmak Gerekir

XVI. yüzyıl dîvânlarında aşka dair nasihatlerin bir kısmı aşk derdinden şikâyet etmemek bilakis bu dert ile mutlu olmak üzerinedir. Dünya bir imtihan yeridir¹⁷ ve insan dünya hayatı boyunca çeşitli zorluklar ve sıkıntılarla sınanır. İmtihanın sonunda Allah'ın rızasını kazanmak vardır. Dolayısıyla başıboş bırakılmayan insanın¹⁸ bir gayesi olmalıdır. Dîvân şairleri bu gayeyi "aşk" olarak görmüşler, aşk derdiyle dertlenmeyen insanı, insan olma bilincinden yoksun addetmişlerdir. Muhibbî, sevgilinin derdiyle mutlu olmayı tavsiye ettiği beyitte, "Dünyada dertsiz olan kişiye insan mı denir?" diye sorar:

Ey Muhibbî ğam-ı dildâr ile şâd ol yüri sen
Aña âdem mi dinür dünyede bî-ğam görünür (Muhibbî G 683/5)

¹⁷ Kur'ân-ı Kerîm'de Cenâb-ı Hak: "Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek deneriz. Sabredenleri müjdele." buyurarak dünyanın bir imtihan yeri olduğunu bildirmiştir. (Bakara 2/155)

¹⁸ Kur'ân-ı Kerîm'de "İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı zanneder." buyurulmaktadır (Kıyamet 75/36).

Hayâlî de “Cihanda bî-dertlik gibi bir hastalık olmaz ki onun ilacını Hz. İsâ dahi yapamaz.” diyerek başıboş ve amaçsız yaşayan insanı bir hasta mesabesinde görür. Hz. İsâ'nın Allah'ın izniyle kör ve cüzzamlıyı iyileştirmesi, ölüleri diriltmesi mucizelerine¹⁹ telmihte bulunan şair, dertsizlik hastalığının çaresini Hz. İsâ peygamberin dahi bulamayacağına dikkat çeker:

Bî-derdlik gibi maraz olmaz cihânda kim
‘Âcizdür etmeğe anun ‘İsâ ilâcını (Hayâlî s. 402 G 23/3)²⁰

Bu, öyle kıymetli bir derttir ki derdi bırakıp derman isteyen ahmaktır. Dünyada çözümü zor görünen nice dertlere bir çare bulunur; ancak aşk derdinin dermanı yoktur. Çünkü aşk acısı insanın bu dünyadaki sürgünü bitip Rabb'ine kavuştuğunda dinecektir:

Derdini terk eylemez her kim bilürse kıymetin
Kangı ahmağdur o kim derdi koyup dermân alur (Muhibbî G 976/3)²¹

Nè müşkil derd olursa bulunur ‘âlemde dermânı
Nè müşkil derd imiş ‘ışkuñ ki derman eylemek olmaz (Fuzûlî G 113/2)

Nasıl ki hasta olmanın sonunda iyileşip sağlığına kavuşmak var ise, aşk derdini çekmenin sonunda da vuslat vardır:

Gussa çekme mübtelâ-yi ‘aşk oldunsa gönül
Çünkü bîmâr olmanun âhır sonu tîmârdur (Hayâlî s. 168 G 93/2)

4. Aşk Çilesine Sabır Göstermek Gerekir

Aşk yolu çeşitli meşakkatlerle doludur, bu yola giren âşık karşılaştığı zorluklara sabır göstererek ilerleyebilir. Yeterince sabredemeyene sefer görünür, zira sabrı tükenen âşığın başka bir seçeneği yoktur ya tahammül etmelidir ya da sefer:

‘İşkı yolında çünkü dilâ şabra çâre yok
Şabr olmaz ise ‘âşığa dirler sefer gerek (Muhibbî G 1582/4)

Aşkın lezzeti sabır ile ortaya çıkar. Âşık, dertlere sabrederek olgunlaşır, insan-ı kâmil olma yolunda mesafe kateder. Usûlî bu durumu “Aşktan zevk almak isteyen gam fırınında döne döne pişen bir kebab gibi olmalıdır.” diyerek anlatır:

‘İşğdan zevk eyleyüp bir lezzet almağ isteyen

¹⁹ Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. İsâ'nın mucizelerinin bildirildiği âyetler için bkz. Âl-i İmrân 3/49, Mâide 5/110.

²⁰ Aynı konuda bkz. Hayâlî s. 261 G 6/3.

²¹ Aynı konuda bkz. Muhibbî G 1020/5.

Döne döne gam tenürında kebâb olmak gerek (Usûlî G 72/7)

Aşk yolunda sıkıntılara sabredenın mükâfatı, sonunda büyük bir hazineye ulaşmaktır:

'İşk yolında şabr iden rence

İrişür 'âkıbet ulı gence (Muhıbbî G 2337/1)

5. Aşk Sırrını Saklamak Gerekir

Aşkın yüceliği gizli tutulmasındandır. Sevilen ile sevenden başkası bunu bilmemelidir.²² XVI. yüzyıl dîvânlarında da şairler aşk sırrının gizli kalması, canı pahasına bu sırrın korunması üzerinde önemle durmuşlardır. Muhıbbi, aşk sırrını canından aziz bilip saklamayı tembihler, sırrını meydana çıkarırsan başından vazgeçmen gerek diye uyarır:

Sakla 'ışkuñ sırrını sîneñde cânuñdan 'azîz

Terk-i ser itmek gerekdür ider iseñ keşf-i râz (Muhıbbî G 1140/4)²³

Aşk uğruna çekilen acılar, alınan yaralar da gizli kalmalıdır. Rûhî, "Aşkını "gayr"a duyurma, yaranı elbisenle kapat kimse görmesin." diye öğütte bulunur:

Sûfi-i pür-safâ gibi gayra tuyurma 'aşkuñ

Dâguñ kimse görmesün destüñi âstîne çek (Rûhî G 689/4)

6. Aşk ile Kemâle Ermek Mümkündür

Aşk, insanı olgunlaştıran bir süreçtir. Aşk yoluna giren insan sevgiliden gayrı ne varsa vazgeçmekle, en önemlisi canından geçmekle işe başlar. Daha sonra nefsi arzularından, gurur ve kibirden arınır. Sabır ile maksuduna ermek için gayret gösterir. Çiğ iken pişer, ham iken olgunlaşır ve nihayet insan-ı kâmil noktasına ulaşır. Muhıbbî, bu durumu güneş ışıklarının meyveyi olgunlaştırmasına benzetir, aşkın ışıkları da insanı kemâle erdirir:

'İşkuñ şu'â'ı ile bulur her kişi kemâl

Gün meyveye tokınmaya ol meyve hâm olur (Muhıbbî G 720/2)

Aynı benzetme Hayâlî'nin gazelinde de görülür. Gün ışığı görmeyen meyve ham olur, ümit meyvesi de aşk ile kemâle erer. Aşksız insan ruhen olgunlaşamaz, aşk insanın noksanlıklarını tamamlayan, onu kemâle götüren bir süreçtir:

Bâr-ı ümîd 'aşk ile erer kemâline

Gün pertevini görmeyicek mîve hâm olur

Noksânı yokdur ol kişünün kim seni seve

Her kim ki sana 'âşık ola ol temâm olur (Hayâlî s. 143 G 44/2,3)

²² Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 53-54.

²³ Aynı konuda bkz. Muhıbbî G 1337/6, 1610/4.

Murâdî ise esere değil müessire yani ize değil iz bırakana âşık olmayı öğütlerken okuru yaratılışından Yaratan'a yöneltir. Kişi Allah aşkı ile arzu ettiği iyi ve güzel hâllere ulaşır, insan olmanın hakkını verir:

Pes 'âşık olmagıl esere ol mü'essire
Tâ sen de 'ışk ile bulasın yahşı hâleti (Murâdî G 1519/4)
'İşk eri ol 'ışkı gözle 'ışk ile
'Âşık olgil 'ışk ile dön âdeme (Murâdî G 1416/3)

7. Mecâzî Aştan Hakikî Aşka Yönelmek Gerekir

Mutasavvıfların geneli mecâzî ve hakikî olmak üzere aşkı ikiye ayırır. Mecâzî aşk, "İnsanın insanı veya diğer yaratıkları sevmesi"²⁴ şeklinde tanımlanır. Hakikî aşk ise, "İlâhî aşk"²⁵ yani Allah'a duyulan aşktır. "Allah'ı gerçekten seven kişi O'nun yarattıklarını da aynı şekilde sever."²⁶ Hakikî aşk, "Varlıklarda tezahür eden Allah'ın sanatını, kudretini, rahmetini, lütfunu ibretle temaşa etmektir."²⁷ Mecâzî aşk, hakikî aşka giden yolda bir deneyiş, belki bir duraktır. Ancak hakikî aşka erişmek için mecâzî aşk şart değildir.²⁸ Muhibbî ve Zâtî de aşağıdaki beyitlerde mecâzî aşkta kalmayıp hakikî aşka erişmek için gayret sarf etmeyi nasihat eder. Hakikî aşkı bulan kişiye artık bir sıkıntı yoktur, mecâzîde kalan ise sonunda pişmanlık duyacaktır:

Kim ki bulduysa (bildiye) hakikî 'ışkı olsun ol ferağ
Kim mecâzîde kalur âhır nedâmet gösterür (Muhibbî G 892/4 ve 1048/4)²⁹

"Mecâzî aşkı bırak, hakikî aşkı talep et ki ruhun rahata ersin." diyen Zâtî, hakikî aşkı insan ruhunun sükûn bulacağı yegâne yol olarak görmektedir:

Yüri ko 'ışk-ı mecâzîyi hakikî taleb it
Râh odur nûş idenüñ rûhına râhat getüre (Zâtî G 1432/4)

Dîvânlarda Âşığa Hitaben Yapılan Nasihatler

XVI. yüzyıl dîvânlarında hemen her şairin âşığa hitaben nasihat ettiği görülür. Aşk konusunda yapılan nasihatlerin başında, makalemizin ilk bölümünde değinildiği üzere, aşk derdiyle dertlenmek, aşkı bir yaşam tarzı olarak benimsemek olduğu gibi; âşığa hitap eden nasihatlerin başında da âşıklıktan vazgeçmemek gelmektedir. Murâdî öncelikle akli olan herkese âşık olmayı tavsiye eder, zira âşık olan bu dünyada varılacak en yüksek makama

²⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 239.

²⁵ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 153.

²⁶ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (Rehber Yayınları: Ankara, 1997), 120.

²⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 120.

²⁸ Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 53.

²⁹ Aynı konuda bkz. Muhibbî G 1003/5, 1709/3, 2141/5, 2793/4.

ulaşma imkânını elde eder. Rûhî de "Cihânda sen sen ol üftâdelikden geçme ey Rûhî." (Rûhî G 425/7) derken âşık anlamına gelen "üftâde" kelimesini kullanır:

'Âşık-ı dîvâne ol başuñda 'akluñ var ise
'Âşık olan kimsene 'ulyâda buldı menzilin (Murâdî G 1037/4)

Hayretî, "âşık ol" redifli iki gazelini neden âşık olmak gerektiğini anlatmaya hasretmiştir (Hayretî G 250 ve G 251). Müstakil nasihat-name özelliği gösteren bu gazellerden iki örnek beyitte şair "mânâ âleminde var olmak" ve "kalbi saadete erdirmek" için âşık olmayı tembihler:

Mülk-i sûretde idüp yoga berâber kendüni
'Âlem-i ma'nîde vâir olmak dilerseñ 'âşık ol (Hayretî G 250/4)
Bir mihakk-i ma'nevîdür 'ışk-ı pâk ey Hayretî
Kalbüñi sen de 'ayâr itmek dilerseñ 'âşık ol (Hayretî G 251/5)

Aşk yolunu seçen ve bu yolda sebat eden âşığın maksuduna ulaşmak için uyması gereken kurallar ve sakınması icap eden tutum ve davranışlar da şiire konu olmuştur. Şairler öğüt ve tavsiyeleriyle âşiğe rehberlik etmektedirler. Bu öğütleri örnekler üzerinden şöyle sıralayabiliriz:

Âşık her güzele gönül vermemelidir, gönlünde tek bir arzusu olmalıdır:

Virme dil her hûba Rûhî bu hevesden fârig ol
'Âşık oldur ola 'âlemde yek-dil yek-heves (Rûhî G 533/5)

Vaktini geçici sevgililer yolunda sarf etmeyip Hudâ'nın aşkına yönelmelidir:

Ey kılan evkâtını mahbûblar yolında sarf
'Âşık-ı vech-i Hudâ ol kim oldur vech-i cemîl (Rûhî G 760/4)

Gerçek âşık cennete heves etmez, Allah'ın cemâlini görmeyi arzu eder zira görülecek en güzel yüz O'nundur:

Cennete kılmaz heves ol hür u ğilmân istemez
'Âşık-ı şâdık olan dîdâruñ eyler ârzü (Muhıbbî G 2309/2)

Sevgilinin yüzünü görmek âşık için cennet bahçelerini görmek gibidir:

Öğmesün 'âşıklara vâ'iz riyâz-ı cenneti
Bâğ-ı hurrem olmaz ehl-i 'aşka dîdârun gibi (Bâkî G 485/5)

Âşık dünya işleri ve kazancının peşinde olmamalıdır, muhabbet erlerinin işi de murâdı da Allah'ın rızasını kazanmaktır:

'Âşık iseñ kâr-ı dünyadan berî ol gel beri
Nâbekâr olmaz mahabbet erleri bî-kâr olur

.....

'Âşık iseñ nâ-murâd ol nâ-murâd ol nâ-murâd
'Âşık ancak murâd olan rızâ-yı yâr olur (Hayretî G 56/2,6)

Âşıkların gözünde ne dünya ne de ahiret değerlidir. Alçak dünyayı terk etmek halka zor gelse de âşık için dünya ve içindekiler, ahiret hayatındaki cennet ve nimetler Allah aşkının yanında önemini kaybeder:

Terk-i dünyâ-i denî halka tedenni görünür

Çeşm-i 'uşşâka ne dünyâ vü ne 'ukbî görünür (Bâkî G 74/1)

Âşık zamanın dertleriyle dertlenmez, gelip geçici hayatın dert ve sıkıntılarının ilacının aşk olduğunu bilir:

'Uşşâka degül kayd-ı alâyık lâyıık

Hergiz gam-ı rûzgâr çekmez 'âşık

Kayd-ı gam-ı rûzgâr bir 'illetdür

Ol 'illete 'ışkdur tabîb-i hâzık (Fuzûlî rb 55)³⁰

Âşık sevgiliden gelen her türlü cefaya razıdır, çektiği acılar onu olgunlaştırır, bu nedenle de hiçbir zaman şikâyetçi olmaz:

Yâr yıksa gönlünü gam çekme ey 'âşık sevin

Seng-i bî-dâd ile bünyâd eylemek ister evin (Emrî G 369/1)

"Ey âşık yârin dudağı acı sözsüz olmaz, o şerbete çok heves etme zira zehirlidir." diyen Fuzûlî, bir başka beyitte âşığa lütuf kaynağı olan cevrden şikâyet etmemesini tembihler. Yârin cefâ çektirmesi âşığın kemâle ermesi içindir:

Telh güftârsuz olmaz leb-i yâr ey 'âşık

Çoğ heves eyleme ol şerbete kim ağıludur (Fuzûlî G 91/2)

Cevrden âh étme ey 'âşık ki 'ayn-ı luftdur

Düst esbâb-ı kemâl-i hüsne noğşân istemez

'İşkdan vehm étmesün 'âşık yıhar gönlüm dèyü

Hiç sultânem dèyen milkini vîrân istemez (Fuzûlî G 115/4,5)

Tabibi gören hastanın mutlu olması gibi, sevgiliden gelen her türlü eziyet de âşığı mutlu etmelidir:

'Âşık oldur ki gam-ı yârdan olur zevki

Nitekim şâd olur görse tabibi sayru (Hayâlî s. 341 G 8/3)

Rûhî, kendi gönlüne hitap ettiği dizelerde artık dert ve üzüntüden şikâyet etmemeyi tembihler, çünkü âşığın bu dünyada hüznü olması beklenen bir durumdur. Zira dünya ayrılık yeridir, vuslat ise ahirettedir:

Ey dil melâlden yeter itdün şikâyeti

'Âşık olan cihânda olur mı melâlsuz (Rûhî G 432/3)

Âşığa, vuslata erinceye dek Hz. Yakub gibi hüznü olmak, yârdan gelen dert ve sıkıntılara Hz. Eyyûb gibi sabretmek düşer:

Gerek 'âşık olana hüzn-i Ya'kûb

Gelen cevri ü cefâya şabr-ı Eyyûb (Muhibbî G 172/1)

³⁰ Aynı konuda bkz. Fuzûlî G 115/6.

Aşkın ızdırabı ile olgunlaşan âşık, aşk ile şöhret bulmak istemez:

Tâlib oldur sala kendin nâr-ı 'aşka nûr ola
'Âşık oldur 'aşk ile olmaya anun şöhreti (Hayâlî s. 438 G
95/3)³¹

Gerçek âşık her daim vefâ duygusuyla hareket eder:

'Âşık-ı sâdık olduğun râh-ı vefâda sâbit it
Tuhfe-i cân-ı ahkarı ol büt-i nâzenîne çek (Rûhî G 689/5)

Âşık için asıl ölüm sevgiliden ayrı düşmektir, bu yüzden aşk yoluna girene canan için canından geçmek gerektir. Bu yolda ölmek âşığın varabileceği en yüksek mertebedir, yani âşığın miracıdır,³² "ruhun Allah'a yükselişi"³³dir:

Dil-berün yolında ölmek 'âşıkun mi'râcudur
Cân ile tâlib ol ey Zâtî yüri mi'râcuña (Zâtî G 1355/5)

'Âşık iseñ terk-i cân it urma lâf
Merd olanlardan dilâ gelmez hilâf (Muhibbî G 1361/1)

Da'vâda âşika sanemâ terk-i ser yeter
Meydân-ı 'aşk içinde ere bir hüner yeter (Hayâlî s. 166 G 88/1)

Âşık mütevazi olmalı, makamı ne olursa olsun âciz bir kul olduğunu hatırlıdan çıkarmamalıdır. Sultan şairlerden Muhibbî, âşiğa "Padişah olsan da kendini köle gör." derken şahsına da nasihat etmektedir:

'Âşık iseñ kendüni efkende gör
Pâdişâh iseñ özüni bende gör (Muhibbî G 811/1)

Âşık kınanmaktan, başkalarının ayıplamasından korkmamalıdır. Düşmanlarının vereceği zarardan endişe etmemeli, her hâlini Hakk'a niyaz etmelidir, çünkü Allah üftâdenin/âşığın duasını kabul eyler:

Ey Muhibbî 'âşık iseñ kıl melâmet ihtiyâr
Fâriğ olsun ko ne dirlerse disünler saña il (Muhibbî G 1729/5)

Çekme a'dâ elemin Hakka niyâz it Rûhî
Ki du'âsın ider üftâdenün Allah kabul (Rûhî G 730/5)

Aşk Hakk'ın bir lütfudur ve çalışmakla, ilim öğrenmekle elde edilmez. Bu lütfâ mazhar olan âşık yüce bir mertebeye ulaşmıştır ve menzile ilk önce

³¹ Aynı konuda bkz. Hayâlî s.256 G 39/3.

³² Mirâc, merdiven anlamındadır ve Hz. Peygamber (sav)'in göğe yükselmesine ad olmuştur. Peygamberimiz (sav) Recep ayının 27. gecesi Mekke'deki Mescid-i Haram'dan Kudüs'teki Mescid-i Aksâ'ya gelmiş, buradan Sidre-i Müntehâ'ya olan yolculuğuna mirâc denmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 387-388.

³³ Cebeciöğlü, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 511.

varacak olan da uşşâk/âşıklardır. Zühhâd/zâhidler³⁴ ne kadar çabalarsa çabalasın âşığın mertebesine yetişemez:

Ser-menzile 'uşşâk irişür cümleden evvel
Ol mertebeye sa'y ile zühhâd yitişmez (Bâkî G 201/2)

Sonuç

XVI. yüzyılda tertip edilen belli başlı dîvânların muhtevasını oluşturan temel unsur aşktır. Aşkı bir yaşam tarzı olarak benimseyen dîvân şairi, aşk ve âşığa dair duygu, düşünce ve tecrübelerinin süzgecinden geçirdiği öğüt ve tavsiyeleri şiir aracılığıyla ifade etme yoluna gitmiştir.

Aşk ve âşık ile ilgili nasihatler; gazel, kaside, kıta, rubâi gibi çeşitli nazım şekillerinde yazılmış manzumelerde beyit düzeyinde dîvânların bütününde görülebilmektedir. Bu beyitlerin büyük bir kısmı gazel nazım şekliyle yazılmış şiirlerde yer almaktadır. Ayrıca Hayretî'nin "âşık ol" redifli gazelinde olduğu gibi manzumenin bütününde işlenen tema olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Şairler, aşkın önemini daha etkili bir anlatım ile hissettirmek için çeşitli teşbih ve mecazlar kullanmışlardır. Aşk bazen dervişin kâmil insan olma yolunda nefsini eğittiği bir tekkeye, bazen de Allah'a giden yolda kula kılavuzluk eden bir mürşide teşbih olunur. Aşksız insan sultanı olmayan bir ülkeye, ruhsuz bir bedene benzetilir. Okuyucu âşık olmaya, yaşanılan tüm sıkıntılara rağmen aşktan vazgeçmemeye davet edilir.

Aşk, kendine has kuralları olan manevî bir hâldir. Bu kuralların başında aşk uğruna candan vazgeçmek gelir. Bu yola giren kişiye en değerli varlığı olan canını feda etmeye hazır olması tembihlenir. Aşk makamının bir diğer kuralı alçak gönüllü olmak, padişah ve köleyi bir görebilmektir. Şairlerin konuya dair nasihatlerinden biri de aşk derdiyle mutlu olmak, bu derdi sevmektir. Âşığa bu uğurda çekilen çileye sabır göstermesi öğütlenir. Aşk, Allah ile kul arasında bir sırdır ve gizli kalması makbuldür.

Aşk, güneşin meyveyi olgunlaştırması gibi insanı olgunlaştıran bir süreçtir. İnsan olmanın hakkını vermek, noksanlıkları tamam etmek için âşık olmak tavsiye edilir. Bu aşk hakikî aşk olmalıdır, mecâzî aşkta kalmayıp hakikî olana ulaşmaya çabalamak gerekir.

³⁴ Zâhid: Edebiyatta, Allah'ın emirlerini yerine getirmekle birlikte, ilim ve imanı dış görünüşüyle anlayan, imandan hakikate ulaşamamış kimsedir. Bkz. Pala, *Ansiklopedik Dîvan Şiiri Sözlüğü*, 577-578. Âşık ise, hakikatin peşindedir. Şairler daima zâhidin karşısında âşığı görürler. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Gülay Durmaz, "Dîvân Şiirinde Rind ve Zâhid Çekişmesi" (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2003).

İncelediğimiz dîvânlarda şairlerin ortak kanaati, âşık olmanın aşksız olmaya tercih edilmesinin gerekliliğidir. Aşk, insanın hayatını anlamlı kılan yüce bir duygudur. Âlemde bulunan her nesnenin özü aşktır. Aşk, kulun Hak'a yolculuğunda yaşadığı zorluk ve sıkıntıları aşmasında en büyük dayanak noktasıdır.

Şairler âşık olmayı öğütleyen dizelerde anlatımı etkili kılmak ve mânâyı pekiştirmek üzere Kur'ân âyetlerine ve peygamber kıssalarına telmihte bulunmuş, atasözlerinden istifade etmişlerdir.

Kaynakça

- Ak, Çoşkun. *Muhibbî Dîvânı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.
- Ak, Çoşkun. *Bağdatlı Rûhî Dîvânı Karşılaştırmalı Metin I-II*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları, 2001.
- Akuş, Metin. *Klâsik Türk Şiirinin Anlam Dünyası (Edebî Türler ve Tarzlar)*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık, 2007.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Rehber Yayınları, 1997.
- Çağrı, Mustafa. "Nasihât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/408. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Çavuşoğlu, Mehmet ve Ali Tanyeri. *Hayretî Divanı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1981.
- Çavuşoğlu, Mehmet. *Zâtî Dîvânı III*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1987.
- Durdu, Mustafa. "Türk Edebiyatında Nasihat." Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2008.
- Durmaz, Gülay. "Dîvân Şiirinde Rind ve Zâhid Çekişmesi." Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2003.
- Gültekin, İbrahim. "Taşlıcalı Yahyâ Bey'in Divanı'nda Nasihatname Türünde Yazılmış Şiirler Ve Bu Şiirlerin Konuları, Dili Ve Üslubuna Dair Bazı Hususiyetler", *Journal of Turkish Studies* (2013), 1525-1552.
- Kaplan, Mahmut. *Hayriyye-i Nâbî*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2008.
- Kılınç, Abdülhakim. *Fuzûlî Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin)*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021.
- Kırkkılıç, H. Ahmet. *Murâdî Dîvânı*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Küçük, Sebahattin. *Bâkî Dîvânı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1994.
- Levend, Ağâh Sırrı. *Divan Edebiyatı (Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar)*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1984.

Mollahaliloğlu, Akkuş, XVI. Yüzyıl Dîvânlarında Aşk ve Âşığa Dair Nasihatler

- Musluoğlu, Ferhat. *Hayretî Dîvânı (Tenkitli Metin-Dil İçi Çeviri)*. Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları, 2022.
- Pala, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1995.
- Polat, Esmâ. "XVII. Yüzyıl Dîvânlarında Nasihat." Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2018.
- Saraç, M. A. Yekta. *Emrî Dîvânı*. İstanbul: Eren Yayınları, 2002.
- Tarlan, Ali Nihad. *Hayâlî Bey Dîvânı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1945.
- Tarlan, Ali Nihad. *Zâtî Dîvânı I*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1967.
- Tarlan, Ali Nihad. *Zâtî Dîvânı II*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1970.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2016.
- Uzun, Mustafa İsmet. "Firdevs (Edebiyat)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13/124. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- YAVUZ, Kemal-YAVUZ, Orhan. *Muhibbî Dîvânı I-II*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016.